

FILOSOFIE JEDNÁNÍ

Jakub Čapek, *Jednání a situace*, Praha: Oikoymenh, 2007, 216 stran,
ISBN 978-80-7298-280-6.

Kniha evangelického filosofa Jakuba Čapka chce být pokusem porozumět tomu, co znamená jednat (str. 7). K tomuto cíli se autor blíží ve třech krocích, jimž jsou věnovány jednotlivé části jeho práce: (1) „Problém jednání“ (str. 9–82) se zabývá rozlišením mezi jednáním a událostí, jak je hledá zejména soudobá anglosaská diskuse. Pro jednání (na rozdíl od události) je typická struktura účelu a prostředku, vyznačuje se dobrovolností až záměrností, a tedy přičitatelností, ba může být předmětem chvály či hany. Úmysl, tradičně konstitutivní pro jednání, vykládá Čapek (inspirovan Heideggerovou analytikou pobytu ze *Sein und Zeit*) jako „explicitní rozumění vlastní činnosti jako možnosti“ (str. 45, 51), totiž jako vytržení z „pohrouženého obstarávání“ (každodenního provozu), k němuž dochází v takové situaci, která si žádá naši odpověď. V této odpovědi ovšem nesledujeme jen nastolení určitého stavu věcí, ale (přinejmenším také) volíme ze svých možností tu, které se chopíme a kterou se staneme. Jednat tedy znamená „uchopit na základě proměny situace určitou činnost explicitně jako možnost“ (str. 51). Z této formulace můžeme vyčíst jednak podstatný význam situace pro jednání, jednak otázku, které činnosti lze potom jednáním nazvat, tj. které vystupují z oné „neurčité oblasti každodenního bezmyšlenkovitého zvládnání“ (str. 54) rozprostírající se bez „ostrých hranic“ mezi událostí a jednáním takto pochopeným. Oběma těmito tématům jsou věnovány zbývající dvě části Čapkovy knihy.

(2) „Jednání jako *praxis*“ je sice nejrozsáhlejší část knihy (str. 83–178), jeví se nicméně ve svém provedení jako určitý úkrok z pozice již naznačené, jehož výtěžek pro celek práce není zcela zřejmý. Na základě předchozího výkladu bychom očekávali, že autor vyloží, co je situace, která si žádá jednání, a tím zároveň odpoví na otázku, která činnost je jednání. Na místo toho se Čapek pouští do rozlišení mezi *praxis* a *poiésis* v Aristotelově *Etice Nikomachově* (1140ab, paralelizováno s 1094a) a recepcí tohoto rozlišení u M. Heideggera, H.-G. Gadamera, P. Ricoeura a H. Arendtové. Dochází k závěru, že pro Aristotela je jednáním „taková činnost, která se vztahuje na to, co může být jinak, co se děje skrze nás, jejímž účelem není nějaké dílo mimo ni, nýbrž ona sama, neboť je momentální prezentací toho, co znamená vést zdařilý život“ (str. 92 a častěji, kupř. 118). „Situovanost jednání“ nachází Čapek u Aristotela ve schopnosti dobrého jednání „brát v potaz jedinečnou konstelaci případu, na který reaguje,“ a zároveň ve schopnosti „překročit jeho jedinečnost“ vztazením k obecnému (str. 94n). Krom této dovednosti (*frónésis*) věnuje přitom hlavní pozornost představě jednání jako toho, co je samo sobě účelem, a proto nemůže být měřeno kritérii zhotovování (*poiésis*) a jeho výsledků. Tento motiv shodně zdůrazňují (přes rozdílnost svých konceptů) uvedení myslitelé XX. století, o něž se Čapek opírá. U každého z nich zároveň připomíná význam situace či situovanosti jednání, nicméně spojení tohoto tématu se zkoumáním

praxis v její rozlišnosti od *poiésis* není čtenáři zcela jasné. Ani závěr kapitoly, shrnující, co je „jednání v úzkém smyslu“ (totiž vystoupení z „pohrouženého obstarávání“), nepřináší srozumitelný výsledek celého zkoumání. Čapek zde zdůrazňuje, že *praxis* a *poiésis* nemají být chápány jednoznačně ani jako různé typy činností, ani jako aspekty téže činnosti. Snad lze za výtěžek této kapitoly pokládat zjištění, že *praxis* má být pojata jako „trvání na rozdílech, na nichž záleží, neboť uchovávají pluralitu, tj. vztahy a v nich existující ‚záležitosti‘, tedy nic, co by existovalo nezávisle na tomto *trvání na*“ (str. 177). Touto enigmatickou formulací patrně Čapek míní, že jednání se zasazuje za některou možnost uchopenou jako vlastní, s přesvědčením, že na jejím prosazení záleží v zájmu uchování otevřeného prostoru jednání, který jinak než jednáním nelze udržet otevřený. Snad v tomto smyslu (přejatém z výkladu o jednání ve veřejném prostoru plurality, jak jej podává H. Arendtová ve *Vita activa*) platí, že jednání má smysl samo v sobě. Čtenář nicméně tuto obsáhlou kapitolu opouští zmaten.

(3) „Situace jednání“ (str. 179–206), slibující pro naši otázku více světla, je naopak překvapivě stručná. Autor se v podstatě omezuje na výklad o tom, že lidská svoboda je situací umožněná i omezovaná, což nelze vzájemně oddělit ani převést jedno na druhé (Čapek se zde obrací zejména proti Sartrovu pokusu ukázat svobodu jako nepodmíněnou, tj. v důsledku představit jednání jako situací toliko umožněné, nikoli však omezované). Co je to však situace? Podle Čapkova výkladu obsahuje situace „napětí“, jímž je „souvztažnost mezi předjímanou budoucností a souhrnem okolností“, neboť „okolnosti získávají nějaký význam díky záměru“ a naopak „zamýšlený stav získává svůj význam díky okolnostem“. Situace je tak „vztahem danosti a možnosti, fakticity a rozvrhu“ (str. 185).

Co však je a co není situace, tj. kdy se jednání vyhoupne z „pohrouženého obstarávání“, aby se stalo samo sebou, tj. „vzhládním situace“, jak je nyní nově charakterizováno (str. 198)? Na tuto otázku, jakkoli byla pro jeho zkoumání stanovena jako klíčová, nám Čapek nedává zcela jasnou odpověď. Nadějně je jeho pozorování, že situace má jakousi „naléhavost“, je jakýmsi „voláním událostí, která se děje nám, která nás vyzývá k tomu, abychom k ní zaujali postoj“ (str. 198). Toto konstatování však bohužel zůstane bez dalšího vytěžení. Nadějně je rovněž závěrečné autorovo zamyšlení nad smyslem, který zprvu chápe jako „zdar“ spatřovaný v širší souvislosti života“ (str. 204), aby posléze (s Arendtovou) upřesnil, že ovšem dosažení tohoto zdaru není jen v rukou aktéra samého, nýbrž také v rukou těch, kdo budou vyprávět jeho příběh, že jednání, jemuž jde o smysl, jej nicméně nemůže vytvořit (str. 205n). Také tento závěrečný poukaz by si zasloužil systematictější výklad, protože by dost možná ukázal situovanost jednání v podstatném světle.

Čapkova kniha je cenná především jako samostatný pokus zabývat se systematicky tématem jednání. Jakkoli velkou část knihy tvoří interpretace děl jiných autorů, nejde o výklad žádného z nich, nýbrž o jejich kritické přezkoumání ve světle vytčené otázky. Kniha zároveň prokazuje širokou obeznámenost s filosofickou diskusí XX. století, jak kontinentální, tak anglosaskou. Předložené interpretace jsou kompetentní, nápadité, a dokonce čtivé. Velmi statečně se autor pouští

i do výkladu Aristotela. Obě tyto dovednosti, totiž jednak obeznámenost s tradicí až po současnou diskusi, jednak ochotu a schopnost klást si otázky sám za sebe s rizikem neúplnosti v odpovědích, lze pokládat za základní filosofickou výbavu, kterou autor ve své knize jednoznačně osvědčil. Přesto bych v následujícím chtěla formulovat několik připomínek, které mě při čtení Čapkovy knihy napadají.

1. *Jednání sleduje něco jiného než samo sebe.* Jak jsem již uvedla, místo výkladu o *praxis* a *poiesis* mi v kompozici knihy není zcela jasné. Čapek z něho patrně chce vytěžit konstatování, že jednání nesmí být měřeno svými výsledky, nýbrž jakousi kvalitou svého průběhu. Konkrétně to znamená, (s Aristotelem) že dobré jednání má svůj cíl samo v sobě, nebo (s Arendtovou) že jednání jako svobodné udržuje otevřený prostor plurality, tj. prostor jednání. Tímto důrazem je však podle mého názoru zatlačen do pozadí paradox, který je pro jednání podstatný a který Čapek (s Ricoeurem, *Soi-même comme un autre*, Čapek str. 139) rovněž zná, totiž že jednání má svůj smysl samo v sobě právě tehdy, když sleduje *jiný smysl* než jen svůj vlastní průběh. Čapek právem odmítá takovou interpretaci *Vita activa* H. Arendtové, podle níž jednání, které má udržovat otevřený prostor jednání, a tedy je samo svým cílem, musí sledovat jen samo sebe, tj. svůj průběh (str. 163–165 proti E. Tassinovi). Jednání dokonce nutně sleduje jiné věci než samo sebe, jakkoli svůj smysl nemusí zcela ztrácet, ani když jich nedosáhne.

Navíc Arendtová sama připouští, že jednání přece jen, jaksi mimochodem, a ne jako svůj účel, vytváří nejzajímavější dílo, jímž je lidský životní příběh (*Vita activa*, par. 25, Čapek str. 160). Jednání tak v tomto specifickém smyslu patrně může být i *poiesis*, jak naznačuje Plotin, když svého čtenáře nabádá, aby „nepřestával opracovávat vlastní sochu“ (*Enn.* I,6,9). Vlastní život nemusí být chápán jen jako aktivita, která smí mít cíl jen sama v sobě (aby nebyla znehodnocena účelností), nýbrž také jako tvorba uměleckého díla či příběhu, který má své trvání. Jak ovšem naznačuje Arendtová, tento příběh potřebuje svého vypravěče, toto dílo svého diváka. Smysl tohoto „díla“ je tedy v nějakém smyslu odkázán také na druhé.

2. *Situace a volání k autenticitě.* Ve svém výkladu Heideggerova pojetí situace (str. 121–130) Čapek dává najevo určitou distanci od přesvědčení německého filosofa, že situace je to, do čeho nás z upadlosti volá hlas svědomí. Situace je pro Heideggera korelátém autentické odhodlanosti převzít vlastní „provinilost“, tj. negativitu spočívající v základu existence čili konečnost (*Sein und Zeit*, par. 54–60). Čapek se pokouší o jakousi de-pathetizaci této koncepce (str. 129n) a chce z ní podržet zejména tyto motivy: (1) Otázka, zda jednáme, „je spjata s tím, jak pojmáme to, co děláme, a se situací, v níž tak činíme“, „je záležitostí *způsobu*, nikoli jen obsahu“. (2) Jednání není jen uskutečňování budoucího stavu, nýbrž se v něm hraje o možnosti, kterými již jsem, i o ty, kterými ještě nejsem, ale které chci držet jako otevřené. (3) Jednání zahrnuje jednoznačnost, s níž se rozhoduji pro určitou možnost na úkor jiných. (4) Jednání je bdělé vůči situaci, neboť chápe, že ve zvolených možnostech utvářím to, čím jsem.

Moje otázka je, zda v této de-pathetizaci neztrácí situace svou nejpodstatnější charakteristiku, totiž jakýsi vztah k autenticitě existence (u Heideggera „volání svědomí“, „odhodlanost“). Čapek sám se o této naléhavosti zmiňuje v závěru své knihy, jak jsem již uvedla, celek analýzy se jí však věnuje velice málo. Obávám se, že právě bez této okolnosti, totiž že situace souvisí s nárokem, který chápu jako na sebe obrácený a tváří in tvář jemuž mohou obstát nebo selhat, nebude srozumitelné, co situace vůbec je. Pak nezbyvá než situaci definovat jednáním a jednání situací, aniž by jedno druhé mohlo skutečně vysvětlit. Při analýze tohoto nároku se patrně neobejdeme bez něčeho jako „volání svědomí“, jakkoli snad budeme chtít připojit, že tento nárok – který musím jistě sám přijmout nebo odmítnout – prezentují především druzí. Bez nároků, jimiž mě zavazují druzí, živí nebo mrtví, a vůči nimž mohou obstát nebo selhat, by situace neměla svou naléhavost.

3. *Smysl*. Je velmi překvapivé, že smysl hraje v Čapkových analýzách roli téměř okrajovou či spíše jen implicitní (krom závěrečné kapitoly, str. 203–206, která je však spíše jakýmsi *post scriptum*, než by měla v celém rozboru systematické místo). Přitom by se zdálo, že jednání sleduje především smysl, že situace vzniká právě tehdy, když se o smyslu rozhoduje. Čapek mluví o „změně“, s níž situace a jednání souvisejí („*situace jednání je situací změny*, případně je tato situace sama změnou, na niž jednání „odpovídá“, str. 202 a častěji), kupodivu se však nezabývá podrobněji okolností, že to, co se mění (či se má naopak uchovat ve změně), je právě smysl. Snad je toto podcenění dáno (podle mého soudu nešťastnou) optikou hledající výlučně smysl, kterým musí být jednání samo. Pak by ovšem bylo těžko vysvětlitelné, jak vůbec situace vznikne, proč se vlastně „každodenní bezmyšlenkovité zvládnání“ najednou probudí k výslovné záměrnosti. Odpověď na otázku, kterou Čapek formuloval v první části své práce, je tedy vlastně znemožněna rozboru provedenými v části druhé. Podle ní by totiž toto probuzení směřovalo výlučně samoúčelně: jednání by se najednou vynořilo z „ponořeného obstarávání“ jen proto, aby se oddalo samo sobě a uchování své možnosti. To se však jeví dosti nepravděpodobné. Jen proto, že jednání sleduje (vždy nějaký) smysl, implicitně nebo explicitně, může mít smysl samo v sobě, jak jsme již uvedli. Čapek by patrně (s Heideggerem) řekl, že jednání sleduje uchopení vlastního „moci být“ (které navíc příležitostně s Ebertem interpretuje jako starost o to, neprozřetelně neuzavírat budoucí možnosti, str. 99, 146), nebo by (s Arendtovou) mluvil o uchování (mezilidského) prostoru jednání. Tento smysl se však prezentuje vždy jako nějaký dílčí cíl, o který v dané situaci jde (tímto směrem se ubírá Ricoeurovo uvažování o „úrovních praxe“, *Soi-même comme un autre*, Čapek str. 139–144). K situaci totiž mj. patří, že smysl, o který v ní jde, je konkrétní cíl, který se prezentuje jako hodný sledování na úkor možností jiných. Bez této konkrétnosti toho, o čem jde, by situace neexistovala a řeč o „situovanosti jednání“ by byla poněkud prázdná. „To, o čem jde“ (smysl) však nikdo neudává sám, ani to nemůže pouze svým jednáním vytvořit, jakkoli právě to sleduje. Proto o smysl usilujeme, a zároveň ho nacházíme, jak Čapek velmi přesně uvádí v závěru své knihy. Iniciativu svého jednání vždy

vplétáme do osnovy, kterou jsme neutkali, a proto také nemůžeme mít poslední kontrolu nad tím, co v ní vytvoříme, jakkoli nám nikterak není lhostejné, co to bude (*Vita activa*, par. 25).

4. *Druzí*. Ve všech těchto poznámkách se vrací téma, které v Čapkově knize nenachází mnoho místa, které však podle mého soudu činí jednání teprve opravdu překérním, a to je jeho konstitutivní odkázanost na druhé a jeho dopad pro ně. Právě (nebo přinejmenším také) proto, že druzí (živi nebo mrtví nebo snad budoucí) vznášejí své nároky, které musíme přijmout nebo odmítnout, vzniká situace jako naléhavá. Změna smyslu, která vytváří situaci, se tak nebo onak týká zároveň smyslu, který má pro druhé. Situaci jednání tak netvoří žádný jednající sám, ani nemá sám v rukou uskutečnění smyslu, který sleduje. Proto nemůže jednající rozhodovat o smyslu sám, jakkoli (odstupňovanou měrou) odpovídá za to, co svým jednáním způsobil. Jednání má tedy tu zvláštní vlastnost, že jeho aktér za ně odpovídá, ačkoli si ani situaci nemohl zvolit, ani nemůže sám dosáhnout smyslu, pro který se angažuje, ani se pro něj (obvykle) neangažuje jen kvůli sobě. Snad tento paradox souvisí s paradoxem předchozím: I když nedosáhne svého situačního cíle, může (i když nemusí) mít jednání, které se pro něj angažuje, svůj smysl. I jako neúspěšné může totiž jednání být prací na „vlastní soše“ či vlastním příběhu, který může (i když nemusí) mít pro někoho smysl i ve své neúspěšnosti.

Lenka Karfiková